

Katarzyna Maniak

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej
(doktorantka)

Polskie muzeum etnograficzne w XXI wieku. Ankieta czasopisma „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”

1. Czym jest muzeum i jaka jest jego rola?

Według słownika „muzeum” to instytucja trwała, nieobliczona na zysk, pozostająca w służbie społeczeństwa i jego rozwoju, otwarta dla publiczności. Jej rolą jest gromadzenie, konserwowanie, badanie, rozpowszechnianie i wystawianie materialnych świadectw dotyczących człowieka i jego otoczenia¹. Dziś definicja ta wymaga doprecyzowania i rozwinięcia. Muzeum określano rozmaitymi, często przeciwstawnymi sobie terminami, bywało ono świątynią, miejscem prezentacji jednej prawdy, uporządkowaniem rzeczywistości, ale także magazynem bądź cmentarzem obiektów, przestrzenią wcielającą mit czy utopię. Okres refleksji i krytyki, której ostrze skierowano m.in. przeciwko oparciu się na kartezjańskiej epistemologii, niezmiennym zasadom klasyfikacji obiektów czy narzucaniu interpretacji, doprowadził do przewartościowań w obrębie roli i zadań instytucji. Dzisiaj muzeum, które doświadczyło (i nadal doświadcza) transformacji, rozwija swoje działania wokół udostępniania i kontekstu obiektów, partycypacji odbiorców oraz społeczności lokalnej. Zadaniem instytucji jest spełnianie zasady powszechnego dostępu do kolekcji i ekspozycji, co odbywa się m.in. poprzez otwarcie zasobów i wprowadzenie ich do domeny

¹ Definicję sformułował Georges Henri Rivièrè – jest ona zgodna z określeniem Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM oraz polską ustawą o muzeach.

publicznej przy pomocy narzędzi nowoczesnych technologii², ale również dostosowanie przestrzeni muzeum dla potrzeb osób niepełnosprawnych czy współpracę międzymuzealną. Zmieniło się również podejście do obiektu, wokół którego buduje się szeroki kontekst, wzbogacając standardowe opisy o nowe treści i wartości. Muzeum nie ogranicza się do prezentacji fizycznych świadectw dotyczących człowieka, ale jest również odpowiedzialne za niematerialne wartości kultury. Prezentując je, stosuje nowe, często interdyscyplinarne formy opowieści. Duży nacisk kładzie na edukację, promowanie dziedzictwa, organizację warsztatów, festiwali, zachęcanie do aktywnego kultywowania pewnych tradycji, ale również do ich twórczego przetwarzania. Wszystkie te działania mają szczególną wartość, gdy opierają się na współpracy muzeów z publicznością i zmniejszają dystans pomiędzy nimi. Granice rozszerzają się i negocjują swoje kształty, muzeum jest **dla** odbiorców, ale też **z** odbiorcami, otwiera się na ich zaangażowane uczestnictwo, współtworzenie oraz interpretacje. Podkreśla swoją społeczną rolę, stawia pytania, pokazuje problemy.

Niebagatelną rolę odgrywają kwestie finansowania działań. Muzea mierzą się z wizją opłacalnej i nowoczesnej instytucji, od której wymaga się wzrostu frekwencji, udziału w rynku turystycznym, zwiększenia dochodów. Jednak w przypadku przemysłu kultury pojęcie zysku nie ma wymiernego charakteru i opiera się raczej na stymulacji rozwoju społeczeństw, dlatego instytucje uzależnione od publicznych środków zmagają się z niedofinansowaniem i ograniczeniem sposobów funkcjonowania.

Rozbudowana definicja muzeum, zaproponowana przez Dorotę Folga-Januszewską, ujmuje opisane zmiany:

Muzeum współczesne bywa stale jeszcze instytucją trwałą, musi przynosić dochody, aby przetrwać, służy społeczeństwom i ich polityce określania tożsamości i wartości, jest dostępne publicznie także przez Internet, prowadzi badania nad świadectwem ludzkiej działalności i otoczenia człowieka, gromadzi zbiory i symulakra, konserwuje i zabezpiecza zbiory lub nośniki, na których są one zapisane, udostępnia je i prezentuje, tworzy nowe rzeczywistości i wartości edukacyjne i fikcyjne, służy rozrywce [Folga-Januszewska 2009: 35–36].

Muzeum jest miejscem o dużym potencjale – krytycznym, edukacyjnym, społecznym, partycypacyjnym. Jego rolą jest wyostrenie intuicji i ciekawości świata, uczenie tolerancji, uwagi oraz pracy z rozumieniem. Jego ideą

² Między innym poprzez digitalizację zbiorów i umieszczenie cyfrowych reprezentacji w Internecie.

– spotkania z Innym (człowiekiem, przedmiotem, historią, opowieścią...), rozmowa i wymiana doświadczeń skutkująca wytworzeniem nowych jakości.

2. Jaka powinna być specyfika działalności muzeum, w czym muzeum różne jest od innych instytucji kultury/edukacji?

Instytucje kultury i edukacji budują swoje programy wokół idei przekazywania i wypracowywania wiedzy, partycypacji odbiorców, wspólnego tworzenia przestrzeni dyskusji. Muzeum ponadto towarzyszy misja definiowania zjawisk społecznych, historycznych, kulturowych oraz gromadzenia ich reprezentacji. Budowanie kolekcji i działalność naukowo-badawcza stanowi jeden z obowiązków statutowych. Opracowanie obiektów, ich konserwacja i przechowywanie w odpowiednich warunkach jest równie ważne, jak zachowanie wysokiej jakości – merytorycznej, poznawczej, a także estetycznej – zbiorów. Tworzone kolekcje ujawniają celowość istnienia tylko w kontakcie z publicznością, dlatego kolejnym wyróżnikiem instytucji jest organizowanie wystaw i prowadzenie wokół nich działalności edukacyjnej, rozrywkowej, wydawniczej. Wyjątkowość muzeum to splot wymienionych aktywności: badań naukowych oraz opieki nad zbiorami – ze społecznym użyciem zgromadzonej wiedzy i wartości.

3. Jakie powinno być miejsce muzeów etnograficznych w systemie muzealnictwa?

Etnografia to nauka zajmująca się opisem oraz analizą kultur różnych społeczności i grup etnicznych – ich dziedzin i wytworów w historycznych uwarunkowaniach. Konkretyzacji teorii formułowanych przez tę dyscyplinę możemy szukać właśnie w muzeach etnograficznych, poświęconych przede wszystkim kulturze ludowej i/lub kulturom pozaeuropejskim. Dawniej instytucje te upodabniały się do muzeów historycznych, opierając się na poczuciu odmienności i dystansu, podkreślały czasowe i przestrzenne oddalenie od prezentowanych rzeczywiście.

Na skutek przededefiniowań w terminologii i nazwach dyscypliny:

etnografia utraciła status odrębnej dyscypliny, traktowana jest natomiast jako wstępna faza etnologii/antropologii, bądź jako metodyka naukowego opisu. (...) koncentruje się na gromadzeniu i porządkowaniu materiałów źródłowych [Staszczak 1987].

Etnografii przypisano rolę opisu kultury, etnologii – studia teoretyczne i wyjaśniające, natomiast antropologii kulturowej badanie kulturowych aspektów egzystencji człowieka, analizę podobieństw i różnic, zajmowanie się teoriami na temat kultury.

Przestrzegając wymienionych rozróżnień wydaje się, że współczesnym muzeom etnograficznym bliżej jednak do antropologii. Instytucje dążą do spełnienia idei interdyscyplinarności i transkulturalizmu. Coraz popularniejsza staje się współpraca w obrębie nauk, zestawienia obiektów z rozmaitych dyscyplin, podkreślanie połączeń z tym, co dawniej wydawało się tak dalekie. Muzeum jest również przestrzenią refleksji i krytycznej analizy, obciążone bagażem kolonializmu szuka rozwiązań pośrednich pomiędzy poczuciem winy a dalszą działalnością. Ucieka od pewności i jedynej prawdy w stronę różnych wizji rzeczywistości.

4. Jakie powinny być kierunki dokumentacji i budowania kolekcji w muzeach etnograficznych?

Kolekcjonowanie to długofalowe budowanie zbioru obiektów, form i motywów w oparciu o określone kategorie; proces, w którym rozpoznajemy akty porządkowania, hierarchizowania, wyboru reprezentacyjnych przedmiotów. Zmieniające się praktyki gromadzenia przedmiotów stanowią więc odbicie współczesnych im obszarów zainteresowań, teorii badawczych i przekonań.

Praca z kolekcjami w muzeach etnograficznych rozwija się obecnie w kilku kierunkach. Zbiory muzealne traktowane są jako narracje otwarte na dopowiedzenia i ciąg dalszy. Krytycznie analizuje się stosowane typologie oraz powiązania między obiektami, przepracowuje istniejące zbiory, poprawia wcześniejsze „błędy”. Uzupełnia się lub przekształca informacje, dodaje nowe konteksty, nadaje indywidualny rys wykraczający ponad stosowane klasyfikacje. Rozwija się z współpracą z grupami społecznymi, od których zostały pozyskane muzealne zbiory, zarówno w przygotowaniu wystaw – by poznać ich opinie, ale również terażniejsze użycia i znaczenia eksponatów – jak i w systemie wymiany oraz wypożyczeń obiektów. Podobne – partnerskie zasady współdziałania – powinny obowiązywać w kontaktach ze społecznością lokalną dla danej instytucji.

Kolejnym ważnym aspektem w budowaniu kolekcji w muzeach etnograficznych jest włączenie świadectw dziedzictwa niematerialnego³, które stanowią m.in. historie ustne, zwyczaje, wiedza, umiejętności, sztuki widowiskowe. Wartości, które są ulotne i niedotykalne, tym bardziej wymagają badania i zabezpieczenia, a także wzmacniania i przekazywania. Przykładem takiego działania jest powstająca Krajowa Lista Dziedzictwa Niematerialnego⁴, do której wnioski mogą składać osoby prywatne, organizacje pozarządowe, społeczności lokalne.

Utworzenie Listy (...) ma niezwykle istotne zadanie: przedstawienie bogactwa i różnorodności żywego dziedzictwa niematerialnego oraz wyrażenie uznania dla społeczności kultywujących własne tradycje. (...) koncentruje się na ochronie (...) poprzez podtrzymywanie jego ciągłego trwania i przekazywania z pokolenia na pokolenie⁵.

Rozpoczęcie naborów ogłoszono 15 stycznia 2013 r. w rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego, badacza kultury polskiej na terenach Warmii.

Kierunki kolekcjonerstwa w muzealnictwie etnograficznym posiadają jednak luki, zwłaszcza w systematycznej dokumentacji codzienności. Priorytetem w gromadzeniu obiektów jest kultura ludowa oraz reprezentacje przeszłości, zanikających zagadnień i tematów. Choć wydaje się to zrozumiałe, niesie jednak ze sobą niebezpieczeństwo przeoczenia, iż to, co działo się całkiem niedawno lub dzieje się teraz, zanika równie szybko. Zjawiska i praktyki z lat 70., 80., 90. XX w., a także te współczesne, powinny również stać się przedmiotem aktywnych działań badawczych i kolekcjonerskich. Chociaż prowadzone są projekty dokumentujące codzienność⁶, to niepokoi ich liczba, nieuregulowanie oraz nieobecność wskazanej kwestii w strategiach instytucji. Rzeczywistość, z niespotykaną dotąd częstotliwością, podlega zmianom i przekształceniom, a brak szybkiej reakcji sprawia, że znikną jej świadectwa.

³ W dniu 17 października 2003 r., podczas 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO, została przyjęta Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

⁴ http://www.nid.pl/UserFiles/File/Aktualno%C5%9Bci/Krajowa_lista_dziedzictwa_niematerialnego.pdf [data dostępu: 20.01.2013].

⁵ <http://historia.org.pl/2013/01/15/dziedzictwo-niematerialne-promocja-naszej-tozsamosci/> [data dostępu: 20.01.2013].

⁶ M.in. projekty Muzeum Etnograficznego w Krakowie: „Wesele 21” o współczesnym obyczaju ślubno-weselnym oraz „Dzieło-działka” o ogródkach działkowych.

5. W jaki sposób muzea winny prowadzić prace badawcze i uczestniczyć we współczesnych nurtach etnologii/antropologii kulturowej?

Projekty badawcze placówek muzealnych najczęściej koncentrują się wokół kolekcji, rzadziej skupiają na współczesności i jej nieeksplorowanych dotąd obszarach. Skierowanie ku teraźniejszości niewątpliwie dałoby szansę na rozpoznanie i zinterpretowanie ważnych zjawisk, umożliwiłoby ich dokumentację i powiększenie muzealnych zbiorów.

Antropologia kulturowa porusza szereg tematów, wśród wielu innych: zagadnienia władzy, płci, miasta, wyobrażeń symbolicznych, procesów globalizacji i wielokulturowości. Ich punktem wspólnym jest człowiek i jego kultura. Wybór tematu badań prowadzonych przez muzeum powinien uwzględniać specyfikę instytucji oraz lokalny kontekst jej funkcjonowania. Analizowane zagadnienia muszą być ważne z punktu widzenia strategii i przestrzeni działania instytucji, ale także istotne dla społeczności. Szczególnie cenne wydają się projekty interdyscyplinarne, pozwalające na bardziej kompleksowe ujęcie różnorodności. Niezbędne jest śledzenie rozwoju dyscypliny, otwarcie na nowe punkty widzenia i metodologie, skutkujące wartościowymi rezultatami badań.

6. Jakie relacje powinny łączyć muzea etnograficzne z etnologią akademicką?

Namysł naukowców i teoretyków nad instytucją muzeum rozwinął się ponad 20 lat temu. Studia nad praktykami kolekcjonowania oraz eksponowania obiektów uwidocznily konteksty i uwikłania. Pokazały m.in. zależności pomiędzy wystawianymi eksponatami i ich aranżacją a ideami, które je uzasadniały⁷.

Kolejne szkoły i kierunki w etnologii wyznaczały trendy gromadzenia zbiorów w taki sposób, aby za ich pomocą można było najpełniej kreować na ekspozycji muzealnej wizję rzeczywistości kulturowej, zgodnie z ich teoretyczną wykładnią [Świątek 2009: 46].

Refleksje nad muzeum etnograficznym skupiły się głównie na rozliczeniach z okresem kolonializmu, podkreślając kwestie zawłaszczania, imperializmu kulturowego czy przedstawiania świata Innego według obcych mu kategorii.

⁷ Przykład stanowi wystawiennictwo XIX wieku podporządkowane idei rewolucji, które aranżowano tak, aby zobrazować poszczególne stadia rozwojowe człowieka.

Teoretyczne rozważania spłoty się ze wspomnianymi już zmianami dotyczącymi współpracy z grupami etnicznymi czy poszukiwaniem nowych opowieści o eksponatach. Choć wciąż pozostają nierozwiązane kwestie dotyczące prawa do obiektów, związane z problematyką własności kulturowej, możliwościami przechowywania i udostępniania. Związki pomiędzy muzeum a etnologią akademicką mogłyby polegać na wzajemnej inspiracji, sprzężeniu teorii i krytyki z gotowością na zmiany, czego przykładem niech będzie refleksja nad przedmiotem.

(...) przedmiot w etnografii (etnologii, antropologii kulturowej – używam tych pojęć jako synonimów) to nie tylko obszar działalności muzeów, to także istotna część historii etnologii światowej, tej akademickiej. Od pewnego czasu próbuję wykazać, że nie tylko nie ma sprzeczności pomiędzy działalnością etnograficznych muzeów i etnologicznych/antropologicznych instytutów oraz katedr, a wręcz, że w istocie jest to ten sam sposób refleksji nad światem (kulturą, kulturami), czy może należy powiedzieć: powinien być taki sam z punktu widzenia działalności merytorycznej [Czachowski 2009: 13].

Hubert Czachowski podkreśla współczesne, ponowne zainteresowanie przedmiotem, postulujące nowy rodzaj opisu i interpretacji. Podejście, które występuje przeciwko suchej relacji, tradycyjnym schematom i klasyfikacjom. Traktuje obiekt nie tylko jako wytwór materialny, ale również społeczny, przenoszący znaczenia, budujący tożsamości, istniejący w dialektyce z ludźmi.

Swoisty renesans refleksji nad kulturą materialną ma zdecydowanie interdyscyplinarny charakter, wykraczający poza etno-antropologię. Swoją ważną perspektywę dorzuca tu socjologia czy tzw. studia kulturowe (kulturoznawstwo) [Czachowski 2009: 14].

Autor pyta:

Czy antropologia rzeczy, socjologia przedmiotu mogą wnieść coś pozytywnego do współczesnego etnologicznego muzealnictwa? Moim zdaniem zdecydowanie tak. Przede wszystkim dokładna analiza zarówno stosowanej w tej subdyscyplinie metodologii, jak i metod interpretacji, pozwoli nam, etnologom pracującym w muzeach, rozstrzygnąć dylematy związane z kolekcjonowaniem, opisem i interpretacją kultur współczesnych [Czachowski 2009: 15].

Bibliografia

- Czachowski Hubert
2009: *Przedmioty na horyzoncie: etnologia przeszłości czy współczesności*, „Etnografia Nowa” nr 1, s. 13–18.
- Folga-Januszewska Dorota
2009: *Muzea w Polsce 1989–2008*, „Muzealnictwo”, nr 50, s. 18–46.
- Staszczak Zofia (red.)
1987: *Słownik etnologiczny*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Święch Jan
2009: *Współczesne problemy kolekcjonerstwa w muzealnictwie etnograficznym*, „Etnografia Nowa”, nr 1, s. 45–52.

Źródła internetowe

- http://www.nid.pl/UserFiles/File/Aktualno%C5%9Bci/Krajowa_lista_dziedzictwa_niematerialnego.pdf.
- <http://historia.org.pl/2013/01/15/dziedzictwo-niematerialne-promocja-naszej-tozsamosci/>